

Merkez Efendi'nin sandukası

medrese ile ona ait bir çeşmenin halk tarafından Merkez Efendi'ye nisbet edildiği belirtilmektedir (Çalikoğlu, s. 35). Tekkesinin yanındaki şifalı olduğuna inanılan suyun Merkez Efendi tarafından bulunduğu ve ardından buraya bir hamam yapıldığı, o sıralarda boş bir arazi olan bu mahallin çevresinin kısa sürede dolduğu ve halk arasında bölgenin "Merkez vilâyeti" diye anılmaya başlandığı nakledilir (Yûsuf b. Ya'küb, s. 56).

959'da (1552) vefat eden Merkez Efendi, Mevlânâkapı dışında kendi adıyla anılan dergâhın yanına defnedilmiş, kabrinin üzerine daha sonra bir türbe inşa edilmiştir. Türbesi İstanbul'un en önemli ziyaretgâhlarından biridir (bk. MERKEZ EFENDİ KÜLLİYESİ). Halvetî-Sünbülî Şeyhi Yûsuf b. Ya'küb'un verdiği bilgiye göre (*Menâkıb-ı Şerif*, s. 56) cenaze namazı Fâtih Camii'nde Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi tarafından kıldırılmıştır. Ebüssuûd Efendi'nin onun için, "Dünyada riyâsız bir onu görmüşlük" dediği nakledilir (a.g.e., a.y.; Hulvî, vr. 225^b).

500'den fazla halifesi olduğu belirtilen Merkez Efendi'den sonra Koca Mustafa Paşa Dergâhı'nda yerine kimin geçtiği hususunda kaynaklar oğlu Ahmed Çelebi ile Yâkub Halife arasında ihtilâf etmişse de Nev'zâde Atâî ve Hulvî'nin kayıtlarından posta önce Ahmed Çelebi'nin oturduğu, bir müddet sonra kendi isteğiyle makamından ayrılınca yerine Yâkub Halife'nin geçtiği anlaşılmaktadır (*Zeyl-i Şekâik*, s. 63; *Lemezât-ı Hulviyye*, vr. 225). Merkez Efendi'nin telif ettiği bir eser bulunmakta, ancak kaynaklarda bazı ilâhilerine rastlanmaktadır. "Merkezi" mahlasını kullandığı bu ilâhilerden üçü ihtiva ettiği kavramların açıklamasıyla birlikte İsmail Yakıt tarafından yayımlanmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 541-542; Yûsuf b. Ya'küb, *Menâkıb-ı Şerif ve Tarikatnâme-i Pirân ve Meşâyih-i Tarikat-ı Alîyye-i Halvetiyye*, İstanbul 1290, s. 46-64; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 523; Âlî Mustafa Efendi, *Kühhül'-ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 5959, vr. 379^b; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 63, 156, 193, 203-205, 355, 360; Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 281, vr. 219^b-230^b; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 372; Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, I, 163, 230-232, 257-258; Osmanlı Müellifleri, I, 23, 42, 160-161; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, III, 268-275, 343; M. Asım Çalikoğlu, *Sünbül Efendi ve Merkez Efendi'nin Resimli Hayatı ve Hüviyetleri*, İstanbul 1960, s. 32-47; Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Tekâyâ* (Tayşi), s. 2, 4; Ali Haydar Bayat, *Manisa Mesir Bayramı ve Darüşşifası*, Manisa 1981, s. 26; a.mlf., "Yeni Kaynakların Işığında Merkez Efendi ve Hakkında Bazı Yanlışlıkların Düzeltilmesi", *TDA*, LXV (1990), s. 121-131; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 96; İsmail Yakıt, "Merkez Efendi ve Şiirlerindeki Tasavvuf Felsefesine Ait Kavramların Açıklanması", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Şempozumu: Bildiriler*, Denizli 1989, s. 124-129; Mefail Hızlı, *XIV-XVI. Yüzyıllarda Bursa Medreseleri* (doktora tezi, 1991), Üİ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 111; Nazif Velikâhyaoğlu, *Sümbüliyye Tarikati ve Kocamustafapaşa Külliyesi*, İstanbul 1999, s. 180-191; Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İstanbul 2000, s. 60-77, 272-274, 318-319; Tahsin Yazıcı, "Fetihten Sonra Halvetiler", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, sy. 2, İstanbul 1956, s. 104-113; a.mlf., "Merkez Efendi", *İA*, VII, 768-769; Emel Esin, "Merkez Efendi ile Şah Sultan Hakkında Bir Hâşiye", *TM*, XIX (1979), s. 65-92; Abdülkadir Karahan, "Lâmîi", *İA*, VII, 11; Fr. Babinger, "Merkez", *EP* (İng.), VI, 1023; Günay Kut, "Ahmed Paşa, Bursalı", *DA*, II, 111-112; Doğan Yavaş, "Hafsa Sultan Külliyesi", a.e., XV, 123-124; Baha Tanman, "Merkez Efendi Külliyesi", *DBİst.A*, V, 396; a.mlf., "Mirza Baba Tekkesi", a.e., V, 474-475; a.mlf., "Şah Sultan Camii ve Tekkesi", a.e., VII, 125.

REŞAT ÖNGÖREN

MERKEZ EFENDİ KÜLLİYESİ

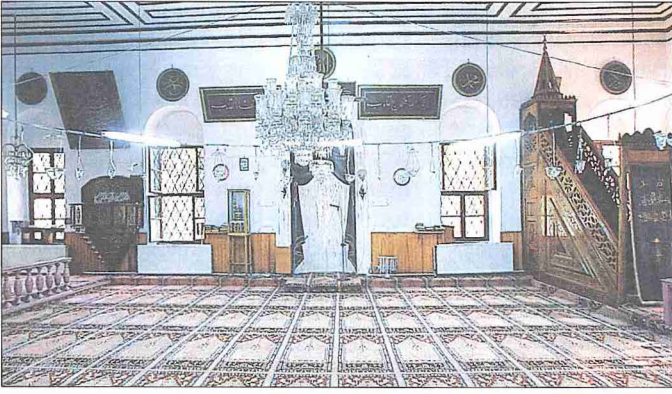
İstanbul'da önemli bir ziyaretgâh olma özelliğini günümüzde de sürdüren XVI. yüzyıla ait bir tarikat külliyesi.

Topkapı civarındaki surların dışında, Osmanlı döneminde adı Mevlîhâne Yenikapısı olan Mevlânâkapı'nın karşısında aynı adı taşıyan mahallede yer almaktadır. Külliye'nin çekirdeğini oluşturan ve İstanbul'un en önemli tasavvuf merkezlerinden biri olan tekkenin kurucusu Halvetiyye'nin Sünbülüyye koluna mensup, döneminin ileri gelen süfi ve hekimlerinden, Merkez Efendi lakaplı Şeyh Mûsâ Muslihuddin Efendi olup Sünbül Sinan Efendi'den hilâfet aldıktan bir müddet

sonra 920'de (1514) tarikatın halvet geleneğine uygun bu münzevi tekkeyi tesis etmiştir. 1514-1520 yılları arasında, Yavuz Sultan Selim'in eşi Ayşe Hafsa Sultan'ın Manisa'daki külliyesine ait zâviyede şeyhlik yapan Merkez Efendi, şeyhi Sünbül Efendi'nin 936'da (1529) vefatı üzerine İstanbul'a gelerek Koca Mustafa Paşa Külliyesi'ndeki tekkenin meşihatını üstlenmiş, hayatının sonuna kadar bu görevi sürdürmüştü, bu arada zaman zaman sur dışındaki tekkenin çilehânesinde halvete girmiş, muhtemelen bu tekkenin de şeyhliğini yürüterek vefatında (959/1552) buraya gömülmüştür.

Mütevazı bir zâviye niteliğinde olan ilk tekkeyi Merkez Efendi ile bazı mensupları kendi imkânlarıyla bizzat inşa etmişlerdi. 1533-1536 yılları civarında, eşi Lutfi Paşa'nın görevli olduğu Yanya'dan İstanbul'a gelerek Merkez Efendi'ye intisap eden Yavuz Sultan Selim'in kızı Şah Sultan bir Eyüp'ün Bahariye kıyısında, diğeri sur içinde Davutpaşa'da olmak üzere iki tekke yaptırmış, sur dışındaki bu tekkeyi vakıflarla donatmış, yapılarını genişletmiş, Mimar Sinan eliyle cami-tevhidhâneyi yeniden inşa ettirmiştir. Nitekim Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki kayıtlarda tekkenin Merkez Efendi diye meşhur olmakla beraber Şah Sultan tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. Merkez Efendi'nin vefatını müteakip kabrinin üzerine yine muhtemelen Şah Sultan tarafından bir türbe inşa ettirilmiştir, böylece tekke tam teşekküllü bir tarikat tesisi haline gelmiştir. Âsitâne veya pîr makamı olmamasına rağmen halkın Merkez Efendi'ye hayatta iken gösterdiği sevgi ve saygının ölümünden sonra da devam etmesi sebebiyle burası şehirdeki en itibarlı ziyaretgâhlardan biri olmuştur.

Binaları çeşitli tarihlerde onarılmış, yenilenmiş, birtakım ek yapılar inşasıyla geliştirilmiş olduğundan külliye'nin zaman içinde geçirdiği bütün aşamaları tesbit etmek imkânsız olsa da şu önemli gelişmeler zikredilebilir: Tekkenin mensuplarından ya da muhiplerinden olduğu anlaşılan Defterdar Abdülbâki Paşa 1608'de burada bir dârülkurrâ inşa ettirmiş, 1812'de cümle kapısının yanına ufak bir çeşme konmuş, 1813'te türbe onarılmıştır. II. Mahmud 1836'da tekkeyi büyük bir yenilemeye tâbi tutmuş, bu arada camitevhidhâne, bâninin türbesi, cümle kapısıyla bunun yanındaki diğer türbe yeniden yaptırılmıştır. Ayrıca ahşap harem dairesinin XIX. yüzyılın ikinci yarısı içinde yeni baştan inşa edildiği belli olmaktadır.

Merkez
Efendi
Külliyesi'nin
cami-
tevhidhânesinin
içinden
bir görünüş

Merkez Efendi Türbesi'ndeki birtakım bezemeler II. Abdülhamid dönemine (1876-1909) ait bir başka onarıma işaret etmektedir. Muhtemelen haremle birlikte selâmlık, derviş hücreleri, mutfak, taahâne ve diğer bölümler bu sırada yenilenmiştir. Avludaki kuyu bileziğiyle şadırvan da bu dönemden kalmıştır.

Tekkelerin kapatılmasından (1925) sonra cami-tevhidhâne pek çok benzerinde olduğu gibi cami olarak kullanılmak suretiyle varlığını sürdürmüş ve 1965'te yapılan bir onarımla günümüze ulaşabilmiştir. Türbelerle çilehâne de bakımlı olup özellikle ramazan ve kandillerde kalabalık kitlelerle ziyaret edilmektedir. Tekkenin harem kısmı, 1970'lere kadar son şeyh Nurullah Kılıç tarafından mesken olarak kullanılmış, bu arada birtakım tamirler geçirmişse de günümüzde (2004) harap durumdadır. Külliye'nin Cumhuriyet döneminde kullanılmayan diğer bölümleri ortadan kalkmış, bunların yerini kısmen, yeni oluşan bir hazîre parçası ile küçük bir kız ve erkek Kur'an kursu binası işgal etmiş, bu arada zamanında Kur'an eğitimi için yapılmış olan dârülkurra kendi haline terk edilerek harap olmuştur.

Sünbül Efendi Tekkesi'nden sonra tarihin en önemli merkezi olan dergâhta âyin günü perşembe idi. Dahiliye Nezâreti'nin 1885 (1301 r.) tarihli istatistik cetveline göre tekkede o sırada on bir erkek ve dokuz kadından oluşan şeyh ailesinin yaşadığı tesbit edilmektedir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şeyhlik görevinin Merkezzâdeler olarak anılan ailenin tekeline geçtiği, Merkez Efendi'nin neslinden gelen bu ailenin Sünbül Efendi Tekkesi'nin şeyhliğini elinde tutan aileyle evlilik yoluyla akrabalık kurduğu bilinmektedir.

Külliye'nin arsası kuzey-güney doğrultusunda uzanan Merkez Efendi caddesi tarafından ikiye ayrılmıştır. Bu caddenin devamı niteliğindeki meydancığın doğu-

sunda tekkenin cümle kapısı, kapının sağında küçük bir çeşme, solunda üçüncü ve dördüncü postnişinlerin gömülü olduğu küçük türbe, meydancığın batısında (cümle kapısının karşısında) harem dairesi, kuzeyinde dârülkurra, bunların güneyinde cadde üzerinde hamam bulunmaktadır. Cümle kapısından girildiğinde sağda cami-tevhidhâne, tam karşıda Merkez Efendi Türbesi yer alır. Türbenin arkasındaki avluda şadırvan, kuyu ve çilehâne bulunmakta, buranın sınırında diğer tekke birimleri sıralanmaktaydı.

Cümle Kapısı ve Çeşme. Kesme küfeki taşıyla örülen cümle kapısının dış yüzü mermerle kaplanmış, kilit taşı çıkıntılı, yuvarlak kemeri yanlardan gömme ayaklarla kuşatılmıştır. Kemerin üzerinde ortada beyzî bir çelenk içinde II. Mahmud'un Mustafa Râkım imzalı tuğrası, yanlardaki dikdörtgen levhalar üzerinde ise Ahmed Sâdık Ziver Paşa'nın 1252 (1836) yılındaki tamire dair manzum tarih kitabesi bulunur; kitabeyi ta'lik hatla Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi yazmıştır. Cümle kapısının sağına bitişik olan minyatür çeşme, hazîre duvarına gömülmüş bir ayna taşıyla bunun önündeki ufak bir tekeden ibarettir.

Merkez
Efendi
Türbesi'nin
içinden
bir görünüş

Küçük Türbe. Finikeli Şeyh Abdi Efendi ile oğlu Şeyh Mustafa Efendi'nin sandukalarının yer aldığı bu türbe dikdörtgen planlı (4,50 × 3,50 m.), kâgir duvarlı ve kırma çatılıdır. Doğu cephesindeki girişi avluya açılmakta, yanlardan gömme ayaklarla sınırlanmış olan batı cephesinde meydancığa bakan dikdörtgen bir ziyaret penceresi görülmektedir.

Cami-Tevhidhâne. Kapalı bir son cemaat yeriyle harim bölümünden meydana gelen dikdörtgen şeklindeki (17 × 16 m.) cami-tevhidhâne kâgir duvarlı ve kırma çatılıdır. Moloz taş ve tuğlayla örülen, üstleri sıvalı duvarları kesme küfeki taşından gömme ayaklarla takviye edilmiş, kapı ve pencereler de aynı türden sövelerle çerçevenmiştir. Önünde bir sekinin uzandığı kuzey cephesinin ortasında esas giriş, yanlarda buna göre simetrik konumda birer pencereyle birer kapı yer alır. Sağdaki kapı fevkanî müezzin mahfiline, soldaki ise aynı konumdaki kadınlar mahfiline hünkâr mahfiline geçit verir. Bu cephede olduğu gibi yapıdaki bütün kapı ve pencereler tuğladan yuvarlak kemerlerle geçilmiş, ancak cepheler dikdörtgen açıklıklı kesme küfekiden sövelerle çerçevenmiştir. Son cemaat yerinin duvarları sağdır. Fevkanî mahfillere ulaştıran merdivenlerin yanı sıra bu mekânın batı kesiminde zamanında muhtemelen meydan odası iken halen imam odası olan, ahşap perde duvarıyla oluşturulmuş küçük bir mekân vardır. Son cemaat yeriyle harimi ayıran duvar kare kesitli, dor başlıklı dört adet ahşap dikmenin arasına bağdâdî sıvalı duvar parçaları örülmesi suretiyle oluşturulmuştur. Bu duvardaki kapı ve pencereler de kuzey cephesindekilerin konumuna sahiptir. Harimdeki meydan, yanlardan zeminleri yüksek basit ahşap korkuluklarla çevre-

lenmiş mahfillerle kuşatılmıştır. Güney duvarı ekseninde yarım daire planlı ve yuvarlak kemerli mihrap, bunun yanlarında birer pencere yer almaktadır. Son cemaat yerinin üstündeki mahfil katının harime bakan güney sınırında on iki adet ahşap dikme sıralanmakta, mahfilin doğu ve batı uçları birer çıkmayla donatılmış bulunmaktadır. "U" planlı bu asma kat kendi içinde ahşap perde duvarlarıyla üç bölüme ayrılmış, bunlardan doğudaki hükûr mahfili, batıdaki müezzin mahfili, ortadaki kadınlar mahfili olarak değerlendirilmiştir. Hünkâr mahfilinin harime bakan açıklıkları barok üslûpta oymalı ve yaldızlı ahşap şebekelerle kapatılmış, bunların üzerine istiridyeye kabuğu ve kıvrımlı yapraklardan oluşan birer alınlık oturtulmuş, kadınlar mahfilinde sık dokulu ahşap kafesler kullanılmıştır. Harimin duvarlarında XIX. yüzyılın ünlü hattatlarına ait, çoğu siyah zemin üzerine ezme altınla yazılmış (zerendûd) levhalar dikkati çeker. Son cemaat yeriyile harimin sınırında yükselen minarenin dışa taşkın, kare tabanlı ve almaşık örgülü kaidesi yapının ilk inşa döneminden günümüze intikal eden yegâne unsurdur. II. Mahmud devrinde yenilenen tuğla örgülü, silindirik biçimindeki gövde doğrudan bu kaideye oturmuştur.

Türbe ve Çeşme. Merkez Efendi'ye ait olan kare planlı (7,50 × 7,50 m.) asıl türbe ilk inşa edildiği haliyle zamanımıza kadar gelememiş ve muhtemelen duvar hizaları korunarak II. Mahmud döneminde yeniden yapılmıştır. Ayrıca yine bu dönemde 1836'da yapının kuzeyine, Merkez Efendi'den sonraki bazı şeyhlerle bunların aile fertlerinin sandukalarının yer aldığı dikdörtgen planlı bir bölüm eklenmiş, bu arada asıl türbenin kuzey duvarı kaldırılarak bu açıklık, yanlarda mermer

sütunlara oturan sepet kulpu biçiminde bir kemerle geçilmiştir. Her iki kesimin duvarları moloz taş ve tuğlayla örülmüş, cümle kapısının karşısına gelen batı cephesi baştan başa mermer kaplanmıştır. Esas türbe içeriden bağdâdi siva, dışarıdan kurşun kaplı bir kubbeye, ek bölüm ise kiremit kaplı kırma çatıyla örtülmüştür. Yapının batı cephesinde kilit taşı yuvarlak kemerleri olan üç adet pencere sıralanmakta, pencerelerin alt hizasından geçen bir silme cephe boyunca devam etmektedir. Cephenin kısa ahşap saçağı en sağdaki (güney) pencerenin hizasında ileriye doğru genişleyerek bir ziyaret saçağı niteliği kazanmıştır. Bunun altında, tekelerin faal olduğu dönemde Merkez Efendi Tekkesi postnişini ve dervişleriyle yakındaki Yenikapı Mevlevihânesi'nin bayram namazlarını burada eda etmeyi gelenek haline getiren şeyhi ve dedegâni arasında bir muâyede merasimi icra edildiği bilinmektedir. Tarikatlar arasındaki yakınlığın güzel bir örneğini temsil eden bu gelenek saçağın ayrıntılarına da yansımıştır. Saçağın ortasına Sünbülîliğin simgesi olan sümbül çiçekleriyle bezeli bir göbek konmuş, bunun çevresine Merkez Efendi'ye ithaf edilmiş, "Bes tevessül sana bu türbe-i iksîr-türâb / Bundadır sür yüzünü Merkez-i kutbü'l-aktâb" beyti yazılmış, saçağın alemi ise Mevlevî tacı biçiminde şekillendirilmiştir. Türbenin girişi ek bölümün kuzey duvarındadır. Merkez Efendi'nin gömülü olduğu kesimin duvarları kubbe eteğine kadar XIX. yüzyıl Avrupa çinileriyle kaplıdır. Kubbenin içinde çinilerle aynı döneme ait, benzerine Yıldız Hamidiye Camii'nde ve Yıldız Sarayı Tiyatrosu'nda rastlanan yıldızlı gökyüzü görünümünde bir süsleme bulunur. Sandukaları kuşatan oymalı ahşap parmaklıklar içinde Merkez Efendi'ye ait olanı

XVIII. yüzyıl üslûbunu yansıtan sedef ve bağa kaplamalıdır. Türbenin kuzeydoğu köşesindeki pahlı yüzeye yerleştirilmiş olan çeşmenin yuvarlak kemerli ayna taşında barok üslûpta bezemeler arasında sehpa üzerinde bir Sünbülî tacı kabartması vardır. Cümle kapısında ise cami-tevhidhânedeki ve türbelerde bir dinî yapıdan çok Tanzimat devrinin resmî yapılarını çağrıştıran, II. Mahmud döneminin empire üslûbu hâkimdir.

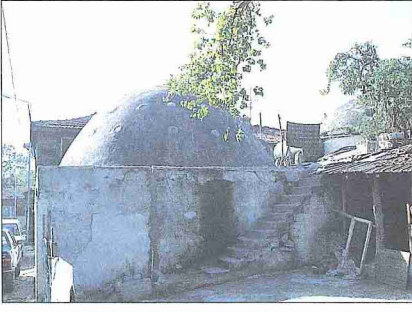
Çilehâne, Kuyu ve Şadırvan. Merkez Efendi'nin bizzat kullandığı rivayet edilen çilehâne, büyük ihtimalle Bizans döneminden kalma bir ayazmanın içine yerleştirilmek suretiyle önceye ait bir dinî mekânın İslâmî kisveye büründürülmesiyle oluşturulmuştur. Zemini avludan 7 m. kadar aşağıda kalan su havuzu moloz taş örgülü ve parmaklıklı istinat duvarlarıyla kuşatılmış, güney yönüne ise çilehâne yerleştirilmiştir. Dar bir merdivenle inilen ve merdivenin çilehâne kotuna ulaştığı noktada başlayan 0,50 m. enindeki bir dehliz doğu yönüne ilerleyerek avludaki kuyuya ulaşır. Bu geçidin aslında ayazma havuzunda biriken suyun fazlasını kuyuya aktarmak amacıyla tasarlandığı anlaşılmaktadır. Zaman içinde bu kuyu, İstanbul'un dinî folklorunda önem kazanarak özellikle kadınların rağbet ettiği bir niyet kuyusu haline gelmiştir. Şadırvanın sekizgen prizma biçimindeki haznesi piramit şeklinde bir cemekele ile örtülmüş, tepesine mermerden bir Sünbülî tacı oturtulmuştur.

Harem. Eski İstanbulluların "konak yavrusu" dediği türde ahşap bir yapı olan harem dairesi kâğıt bir bodruma oturan iki esas katla bir çatı katından oluşur. Orta sofalı plan tipinin uygulandığı bu binanın cepheleri çıkmalarla hareketlendirilmiş, dikdörtgen biçimindeki pencereleri kafeslerle donatılmıştır.

Dârülkurrâ. Klasik Osmanlı üslûbunu yansıtan kare planlı ve kubbeli yapının duvarları kesme küfeki taşıyla örülmüş, kuzey duvarının eksenindeki basık kemerli kapısıyla alt sırayı oluşturan dikdörtgen pencereler mermer sövelerle çerçevesizdir. Bu pencerelerin üzerinde sivri kemerli ve alçı revzenli tepeli pencereleri vardır. Kubbeye geçişi sağlayan trompların etekleri mukarnaslıdır. Asıl dârülkurrâya geçmeden önce yer alan giriş bölümündeki enine dikdörtgen planlı türbede yapıyı inşa ettiren Abdülbâki Paşa ile Sultan Ahmed Camii kürsü şeyhi Mehmed Eşref Efendi'nin kabirleri bulunmaktadır. Girişin üzerindeki sülüs hatlı

Merkez Efendi Külliyesi'nin türbesi, şadırvanı ve kuyusu

Merkez Efendi Külliyesi'nin hamamı

levhada yapının inşa tarihi olarak 1017 (1608) yılı yazılıdır.

Hamam. Ufak boyutlardaki hamam kubbelerle örtülü dört halvetli bir sıcaklığa sahipti. Merkez Efendi'nin bu hamamda tekkesini kurarken çıktığı şifalı su ile "hummalılar"ı tedavi ettiği rivayet edilir. Ayazma-çilehânedede olduğu gibi burada da muhtemelen kökleri Osmanlı öncesine dayanan bir şifalı suyun bir sūfi-tabip tarafından tedavi maksadıyla kullanılması söz konusudur.

Mutfak, Taamhâne, Derviş Hücresleri, Şeyh Dairesi ve Hünkâr Köşkü. Bu bölümler, şadırvan avlusunun kuzey ve doğu sınırları boyunca uzanan "L" biçiminde bir alan içinde toplanmışlardı. Günümüze ulaşmayan bu kanadın tek katlı ahşap birimlerden meydana geldiği bilinmektedir. "L"nin batı ucunda mutfak, bundan sonra sırasıyla taamhâne, derviş hücreleri ve şeyh dairesi gelmektedir. "L"nin güney yönünde bağımsız küçük bir birim olan hünkâr köşkünün avluya bakan cephesi üçgen bir alınlıkla donatılmış, önüne basamaklı bir sahanlık konmuştu. Alınlığın içinde "Sultan Mahmud güneşi" tabir edilen bezeme bulunmaktaydı.

BİBLİYOGRAFYA :

Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye* (haz. M. Serhan Tayşî), İstanbul 1993, s. 461-470, 476-477; Bandırmalızâde, *Mecmûa-i Tekâyâ*, İstanbul 1307, s. 15; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi*, I, 230-232; Âsîtâne *Tekkeleri*, s. 15; *Hâlâ Âsîtâne-i Aliyyede ve Civarında Vâki Olan Derğâh ve Zevâyâ ve Mahall-i Zikrullah*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin, nr. 1825; *İstanbul'da Sur Dahilinde ve Haricinde Muhtelif Tarikatlara Ait Tekkelerin ve Yine Eyüp, Kasımpaşa, Sütlüce, Galata ve Boğaziçi'ndeki ve Üsküdar Havalisindeki Tekâyânın İsimleri*, T.S.M.A., nr. E. 1772, 3333; Melkepazâde Kadri Bey, *Hankahnâme*, Süley-

maniye Ktp., Nuri Arlasez, nr. 36, vr. 7^b; *Mecmûa-i Cevâmi*, I, 116-117; *1328 Senesi İstanbul Beldesi İhsâiyat Mecmuası*, İstanbul 1329, s. 21; Mehmed Ziyâ, *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul 1336, I, 118 vd.; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, V, 273; İbrahim Hakkı Konyalı, *Mimar Koca Sinan'ın Eserleri*, İstanbul 1950, s. 156, 159; M. Asım Çalikoğlu, *Sünbül Efendi ve Merkez Efendi*, İstanbul 1960; M. Halit Bayrı, *İstanbul Folkloru*, İstanbul 1972, s. 166-167; Metin Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul 1975, s. 373, 383; Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s. 24, 256, 261, 287, 395; Günay Kut – Turgut Kut, "İstanbul Tekkelerine Ait Bir Kaynak: Dergehname", *Türkische Miscellen: Robert Anhegger Armağanı*, İstanbul 1987, s. 234, nr. 60; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1987, I, 103; Tahsin Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halveti Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemâleddin, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, II, İstanbul 1956, s. 87-113; Emel Esin, "Merkez Efendi (H. 870/1465 Sıraları-959/1551) ile Şah Sultan Hakkında Bir Hâşiye", *TM*, XIX (1980), s. 65-92; M. Baha Tanman, "Merkez Efendi Külliyesi", *DBİst.A*, V, 396-400; Ekrem Işın, "Sünbülülük", a.e., VII, 107-112.

M. BAHA TANMAN

MERKEZİ ANTLAŞMA TEŞKİLÂTI

1959'da

Bağdat Paketi'nin devamı olarak kurulan bölgesel savunma ve ekonomik iş birliği ittifakı.

Soğuk savaş dönemi şartlarında doğan ve işlevini tamamladığı için daha sonra kapatılan bölgesel savunma iş birliği teşkilâtlarından biridir. II. Dünya Savaşı'nın ardından Sovyetler Birliği'nin yayılmacı tutumuna karşı Amerika Birleşik Devletleri tarafından geliştirilen güvenlik kuşağı oluşturma politikasına uygun biçimde hayata geçirilmiştir.

Pakistan, İngiltere, İran, Irak, Türkiye arasında kurulan ve başlıca amacı Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya yayılmasını önlemek olan Bağdat Paketi, Avrupa'daki NATO ve Güneydoğu Asya'daki SEATO ile beraber Sovyetler Birliği'ne karşı Kuzey Atlantik'ten Endonezya'ya kadar uzanan geniş bir güvenlik kuşağı oluşturuyordu. Irak'ın 14 Temmuz 1958 darbesinden sonra 24 Mart 1959 tarihinde ittifaktan ayrıldığını açıklaması üzerine diğer üyeler teşkilâtın adını, NATO ve SEATO bölgeleri arasında yer almasından dolayı Merkezî Antlaşma Teşkilâtı (Central Treaty Organization [CENTO]) olarak değiştirmeyi ve sekreteryesini da Ankara'ya nakletmeyi kararlaştırdılar (21 Ağustos 1959), böylece teşkilât Bağdat Paketi'nin Irak'sız devamı niteliğinde ortaya çıktı. Bağdat Paketi'nin

kuruluşunda etkili olan Amerika Birleşik Devletleri bunun da kuruluşunda rol oynamış, fakat teşkilâta tam üye sıfatıyla katılmamıştır. Ancak üye devletlerle ikili düzeyde savunma antlaşmaları yaparak teşkilâtın askerî komitesinde etkisini sürdürmüş, ittifakın askerî planlama komitesi başkanlığında da Amerika Birleşik Devletleri'nden bir general görev yapmıştır. Bununla birlikte Merkezî Antlaşma Teşkilâtı hiçbir zaman askerî alanda önemli bir güç teşkil etmemiştir.

Teşkilâtın en yüksek karar organı üye devletlerin başbakan veya dışişleri bakanları düzeyinde yılda bir defa başşehirlerden birinde toplanarak askerî, siyasî ve ekonomik sorunları çözümlenmeye çalışan Bakanlar Konseyi idi. Dâimî temsilcilerden oluşan Temsilciler Konseyi genel sekreterliğin bulunduğu Ankara'da görev yapmaktaydı. Bakanlar Konseyi tarafından alınan kararların uygulanmasını sağlamak ve üyeler arasındaki ilişkileri geliştirmek gibi işlerle ilgilenen genel sekreter Bakanlar Konseyi tarafından üç yıllık bir süre için tayin ediliyordu. Genel sekreterlik yapısı içerisinde siyasî ve idarî, ekonomik, halkla ilişkiler, güvenlik bölümleri ve bunların yanında ekonomik, teknik, araştırma, sağlık, madencilik, tarım, kamu yönetimi, ulaştırma gibi alanlardan sorumlu özel komiteler faaliyet göstermekteydi.

Yaklaşık on yıl varlığını sürdüren Merkezî Antlaşma Teşkilâtı, üye ülkelerin karşılaştığı çeşitli bölgesel sorunların çözümünde rol oynamak istemişse de fazla bir katkıda bulunamamıştır. Özellikle üyelerin en önemli sorunlarını teşkil eden Hindistan-Pakistan anlaşmazlığı ile Kıbrıs konusunda etkili olamaması teşkilâta duyulan güveni sarsmıştır. 1965-1971 yılları arasında üye ülkelerin ekonomi, ulaştırma, alt yapı yatırımları, eğitim, bankacılık, sağlık, finansman, tarım, hayvancılık, teknik iş birliği, turizm, ticaret ve sanayi gibi alanlarda politikalarını birbirine yaklaştırmaya, yetkililerin katılımıyla seminer ve sempozyumlar düzenlemeye, bu alanlardaki tecrübelerini birbirlerine aktarmaya, bu yolla ortak politikalar ve çözümler oluşturmaya gayret gösteren teşkilâtın nisbeten daha başarılı olduğu söylenebilir. O yıllarda hazırlanan bir ekonomik kalkınma programı dahilinde Türkiye, İran ve Pakistan arasında özellikle kara ve demiryolu ulaşımı ile haberleşme alanlarında çeşitli projeler uygulanmaya konulmuş, bunlardan Türkiye-İran-Pakistan demiryolu ve karayolu bağlantıları-